

“Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin təşəkkülü və inkişafı

Müasir məktəb bizdən gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə mükəmməl məşğul ola biləcək müəllimlər, pedaqoji ustalığın zirvələrinə yüksəlmiş pedaqoji şəxsiyyətlər tələb edir. Bu isə müasir təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi və praktikasını üçün pedaqoji ustalığı problemini daha da aktual edir. Rus pedaqogikasının klassikləri pedaqoji ustalığın formalaşdırılması problemini gələcək müəllimlərin hazırlanmasında həmişə vacib hesab etmişlər. 1979-cu ildə Ukraynanın Poltava Pedaqoji İnstitutunda “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin tədrisi ilk dəfə olaraq reallaşdırıldı. Makarenko, Suxomlinski kimi pedaqoqlar yetişdirmiş bu institutda müəllim hazırlığını daha da yaxşılaşdırmaq, təsadüfi adamların bu sahəyə düşməsinə imkan verməmək üçün abituriyent seçmək, onu nəzəri və əməli pedaqoji idrakə hazırlamaq işinə məktəblilərdən başladılar. 1988-ci ildən isə “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənni Azərbaycanda – Azərbaycan Pedaqoji Universitetində (APU) tədris olunmağa başlanmışdır. Bu fənnin tədris proqramını və ilk dərsliyini istedadlı pedaqoq Həmzə Əliyev işləyib hazırlamışdır.

“Pedaqoji ustalığın əsasları” fənni pedaqoji elmlər sistemində daxil edilən müstəqil bir elm kimi bu gün də ölkəmizdəki pedaqoji tədris müəssisələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə müəllim kadrlarının hazırlanmasında daha böyük inamla və ilhamla tədris edilməkdədir. Bu fənn, pedaqogika, psixologiya, xüsusi metodika, pedaqoji etika, pedaqoji estetikə, tərbiyə işinin metodikasını kimi fənnləri əhatə edərək, öz inkişafında digər elmlər kimi bu elmlərin də materiallarından istifadə edilir.

Pedaqoji işin ustası olmaq üçün müəllim pedaqoji prosesin mexanizmini və qanunauyğunluqlarını bilməli, pedaqoji hadisələri sərbəst analiz etmək, təlim-tərbiyə, təhsil anlayışlarında ideyaların, nəticələrin, prinsiplərin, araşdırılan hadisələrin, məntiqi nəticəsini bilmək və s. qabiliyyətlərə malik olmalıdır. Pedaqoji ustalığa müəllim o zaman yiyələnir ki, fəaliyyətində pedaqoji qanunauyğunluqlara düzgün istinad etsin.

Pedaqoji ustalığın əsasları fənninin əsas məqsədi və vəzifələri

Pedaqogika elminin obyektı təcrübənin verilməsi prosesi, mövzusu ilə obyektin pedaqoji baxımdan öyrənilməsidir, pedaqoji ustalığın mövzusu isə həmin obyektin daha məharətlə, kamilliklə öyrənilməsi prosesidir. Pedaqoji ustalıq səviyyəsinə yüksəlməyə səy edən müəllim pedaqoji prosesləri, onun komponentlərini, tərkibini, əhatə dairəsini ətraflı və dəqiq bilməlidir. Məhz bu zaman biliklər sistemi, bacarıq və vərdişlər sistemi, yaradıcı təcrübə sahəsində reallıqdan ideallığa çevrilməklə ustalıq zirvəsinə qalxmaq mümkün olur. Usta – öz işini məharətlə aparan şəxsdir. Usta müəllim şəxsin psixologiyasını və onu öyrətməyin dərin bilicisidir, təlim-təربiyənin yollarına yiyələnmiş bir şəxsiyyətdir. Müəllimin fəaliyyəti cəmiyyətin bugünkü və gələcək inkişaf tələblərinə cavab verə biləcək ahəngdar formalaşmış, azad, təşəbbüskar, zəhmətsevər, milli qeyrətli, islami mənəviyyətli, mədəniyyət səviyyəli şəxslər yetişdirməyə istiqamətlənməlidir. Pedaqoji məlumatlılıq, məharət, ustalıq məhz özünü göstərir.

Müəllim bu gündə yaşayır, lakin gələcəyi qurur. Bu çox mürəkkəb bir işdir. Müəllimin məqsədi tərbiyə etdiyinin gələcəyində obyektivləşir. Uşaq isə bu günlə yaşayır, gələcək onun üçün çox uzaqdır. Usta müəllim uşağın gələcəyini qurmaqda ona kömək etməli, yol göstərməli, istiqamət verməli, onda öz gələcəyinə güclü inam yaratmağa çalışmalıdır. Bunlar olmadan xalqımızın gələcəyini tərbiyə etmək, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaq mümkün deyildir. Ona görə də cəmiyyətimizə bu işlə məşğul ola biləcək usta müəllimlər həmişə lazımdır və onun hazırlanması işinə də vicdanla yanaşmaq çox vacibdir. Cəmiyyətdə özünün xüsusi yeri və rolu olan müəllim çox məsuliyyətli və şərəfli vəzifələri yerinə yetirir. İnsanları işıqlı, parlaq həyat üçün tərbiyələndirmək, cəmiyyət üçün böyük xoşbəxtlikdir. Böyük alman diplomatı Bismark deyirdi ki, o xalq xoşbəxtlikdir ki, onun yaxşı müəllimi var. Fateh Əmir Teymur özünün müəlliminin ayaqları altında dəfn olunmasını vəsiyyət etmişdir. Fateh İskəndər isə belə demişdir: valideynlərim mənə bu fani dünyaya gətirmişlərsə, müəllimim mənə əbədiyyət bəxş etmişdir.

Pedaqoji ustalıq və pedaqoji fəaliyyət

Pedaqoji ustalıq təlim-tərbiyə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin – müəllim və tərbiyəçilərin professional ustalığıdır. O pedaqoji fəaliyyətin yüksək səviyyəsi, ən uca və daim təkmilləşən təlim-tərbiyə sənətidir. Metodik ustalıq elmi biliklər, bacarıqlar, vərdislər və müəllimin şəxsi fəaliyyətinin sintezidir. Bu işin əsas mahiyyəti müəllim şəxsiyyətində, onun mövqeyində, fəaliyyətini yüksək professional səviyyədə idarə etmək qabiliyyətindədir. Bundan başqa isə müəllim pedaqoji fəaliyyətdən baş çıxarmalı, onun məqsədini, vasitələrini, obyektini, subyektini nəzərə almalıdır. Müəllimin işinin məqsədi cəmiyyət tərəfindən müəyyənləşdirilir. Pedaqoji əməyin obyektini təkrar olunmaz fərdi keyfiyyətləri, baş verən hadisələrə şəxsi münasibəti və dərk etməsi olan fəal varlıqlar – canlı insandır. O, daima dəyişir, inkişaf edir, özünə yaradıcı münasibət, axtarış tələb edir. O pedaqoji prosesin fəal iştirakçısıdır. Müəllimlərlə yanaşı, ona əhatə olunduğu həyat da, çox vaxt kortəbii şəkildə, müxtəlif istiqamətlərdə təsirlər edir. Ona görə də pedaqoji əmək uşağa olan bütün təsirlərin düzəlişlərlə verilməsini, lazım gələrsə, tərbiyə ilə yanaşı, yenidən-tərbiyə və özünü-tərbiyədən də istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Müasir pedaqogika, əməkdaşlıq pedaqogikası məktəblərdə münasibətlərin demokratikləşməsinə doğru yönəlmişdir və məktəbliləri pedaqoji prosesin iştirakçısına, həmməsələklərinə çevirmək üçün onları fəallaşdırmağa çalışır.

Pedaqoji fəaliyyətin subyektini isə tərbiyə edilən şagirdə təsir göstərən müəllim, valideynlər və kollektivdir. Ən əsas təsir aləti isə müəllimin şəxsiyyəti, onun bilik və bacarıqlarıdır. Əgər şagirdlər müəllimin şəxsiyyətini qəbul etməzlərsə, onun biliklərinə, hərəkətlərinə tənqidi yanaşacaq, təsirinə qarşı çıxacaqlar. Şagirdə bir şəxsiyyət kimi yalnız düzgün əxlaqi tərbiyə göstərən şəxs əsl tərbiyəçi ola bilər. Bu işə pedaqoqun mütəmadi olaraq özünü-təkmilləşdirməsi şərti ilə mümkündür. Pedaqoji ustalıq pedaqoji texnologiyaya yüksək səviyyədə yiyələnməklə yanaşı, bütövlükdə pedaqoqun şəxsiyyətini, onun təcrübəsini, vətəndaşlıq və peşə mövqeyini ifadə edir.

Müəllimlik sənəti və onun əsas xüsusiyyətləri

Müəllim – gənc nəslin təlim-tərbiyəsi və maarifi sahəsində çalışan ən qabaqcıl nümayəndələrindən biridir. O məktəbdə təlim-tərbiyə sahəsində çalışan əsas professional şəxsdir. Müəllim pedaqoji fəaliyyətin subyekti, yəni öyrədən, bilik verən, tərbiyə edəndir. Müəllim gənc nəslə sistemləşdirilmiş, milli və ümumbəşəri dəyərlərlə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil şəkildə silahlandırmaq yolu ilə nəsillər arasında mənəvi əlaqə yaradan, elmin, iqtisadiyyatın, mədəniyyət və incəsənətin sonrakı inkişafına təkan verən pedaqoji təhsilli işçidir. Hər bir sənətin öz səciyyəvi xüsusiyyətləri olduğu kimi müəllimlik sənətinin də öz spesifik xüsusiyyətləri var. Belə ki, müəllimlik sənəti olduqca nəcib, şərəfli, müqəddəs bir sənətdir. Cəmiyyətimiz üçün yararlı insanlar hazırlamaq, onların kamillik zirvəsinə qalxmasına, əxlaqca təkmilləşməsinə, zənginləşməsinə çalışmaq son dərəcə şərəfli bir işdir. Müəllimin şərəfli əməyi dahi şəxsiyyətlər, dövlət xadimləri, sərkərdələr, görkəmli yazıçı və şairlər, sənətkarlar, siyasətçilər, alimlər hazırlamışdır. Böyük çex pedaqoqu Kamenski sinifdə dərs deyən müəllimi “Şua saçan günəşə” bənzətmişdir. Məktəbdə əsas sima hesab edilən müəllimin bir sıra mühüm vəzifələri vardır. Onun başlıca vəzifəsi təlim prosesini idarə etmək, təhsil vermək, tərbiyə etmək, şagirdləri inkişaf etdirmək və formalaşdırmaqdan ibarətdir. O təkcə öyrətmir, tərbiyə etmir, həm də təlim prosesinə rəhbərlik edir, onu istiqamətləndirir. Qabaqcıl müəllimlər tədris prosesinin təşkilində təlimin forma və metodlarının tərbiyəvi imkanlarından uğurla istifadə edirlər. Dərs, ekskursiya, mühazirə, seminar, əmək, laboratoriya, fərdi dərslər və s kimi müxtəlif formalar yeni təlim texnologiyaları materiallarının mənimsənilməsi üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına kömək edir. Bu formalar uşaqların bilik və vərdislərə yiyələnməsini təmin etməklə yanaşı onların əqli mənəvi əmək estetik, fiziki tərbiyəsini də həyata keçirməyə imkan verir. S. M. Qənizadə müəllimliyi dünyanın ən gözəl peşələrindən biri kimi hesab edərək onlara dərin bir sevgi ilə yazmışdır: “Bağ bağbansız yaşamadığı kimi, bəşəriyyət də müəllimsiz keçinə bilməz. Müəllimin barı-bəhrəsi onun yetirmələri, qazancı isə millətin hörmət və ehtiramıdır”.

Professioqram – müasir müəllimin modeli kimi

Hər bir peşə sahibinə, o cümlədən müəllimə onun fəaliyyət sahəsinə müvafiq olaraq müəyyən tələblər verilir. Pedaqoji fəaliyyətin müəllim şəxsiyyətinə verdiyi tələblər müəllim peşəsinin professioqramında aydın ifadə olunmuşdur. Bu professioqram müasir müəllimin təsviri modelidir. Bu baxımdan müəllimlik peşəsinin 2000-ci ildə hazırlanmış və Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilərək qəbul edilmiş professioqramı 3 qrup tələbi əhatə etməlidir.

- 1) Ümumi tələblər – yeni müəllimin şəxsiyyətinə verilən tələblər – Bu tələblər professioqramda mühüm rol oynayır və özündə şəxsiyyətin ideya istiqamətini (dünya-görüşü və əqidəsi, vətəndaşlıq məsulliyəti, milli ləyaqət və vətənpərvərliyi), peşə-pedaqoji istiqamətini (peşəsinə bağlılıq, kollektivdə işləmək bacarığı, uşaqlara məhəbbət, prinsiplilik, pedaqoji mərifət, pedaqoji təxəyyül, yüksək-estetik zövq, ədalətlik, etik normaları gözləmək, möhkəm iradə, dözümlülük və səbrlilik, özünə və təhsil alanlara qarşı tələbkarlıq, sağlam həyat tərzi), idrak istiqamətini (zehni fəallıq, elmi funksiya, mənəvi mədəniyyət, pedaqoji özünütəhsilə hazırlıq) birləşdirir.
- 2) Xüsusi tələblər – yeni müəllimin psixoloji-pedaqoji hazırlığına verilən bilik və bacarıqlar daxildir. Müəllim öz yetirmələrinə verməli olduğu xüsusi fənn üzrə, etik və həyati biliklərin daşıyıcısıdır. Buna görə də bilik müəllimin əsas kamil şəkildə yiyələnəli olduğu əmək alətidir, əsas silahdır. Pedaqoji fəaliyyətin düzgün qurulması həm də müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdislərə malik olmasından çox asılıdır. Belə ki, müəllim dərin biliyə, yaradıcılığa, geniş təfəkkürə malik olmaqla yanaşı, həm də biliyini şagirdlərə çatdırmağı bacarmalıdır.
- 3) Müəllim ixtisasına və metodik hazırlığına verilən tələblər isə bunları əhatə edir:

-tədris etdiyi fənni əsaslı şəkildə bilmək,

- müvafiq elm sahəsində yenilikləri sistemativ olaraq öyrənmək,

-fənnin tədrisi texnologiyasına yiyələnmək,

-daim öz üzərində işləmək, metodik yaradıcılığa malik olmaq, pedaqoji ustalığa sahib olmaq.

Beləliklə, pedaqoji fəaliyyətin professioqramı, müəllim şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri və xarakteristikasının, onun ictimai-siyasi, pedaqoji, xüsusi və metodik hazırlığının layihələşdirilməsi üçün etibarlı zəmin yaradır.

Müasir müəllimin qabiliyyəti və bacarıqları.

Pedaqoji fəaliyyətin düzgün qurulması müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdislərə malik olmasından çox asılıdır. Müəllim aşağıdakı qabiliyyət və bacarıqlara malik olmalıdır.

1)Konstruktiv 2)Kommunikativ 3)Təşkilatçılıq 4)Qnostik 5)Diaqnostik 6)Kreativ 7)Yeni pedaqoji texnologiya və pedaqoji yaradıcılıq qabiliyyəti 8)Yüksək peşəkarlıq 9)Pedaqoji ünsiyyət 10)pedaqoji müşahidəçilik 11)Diqqətin düzgün bölünməsi 12)Tələbkarlıq və s.

Təlim-tərbiyə materialını düzgün seçmək və şagirdlərin çətinlik və səhvlərinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq, bütünlükdə pedaqoji prosesin strukturunu yaradıcı və əsaslandırılmış şəkildə qura bilmək konstruktiv bacarıqlara aiddir.

Şagirdlərin psixi vəziyyətindəki dəyişikləri təyin etməyi bacarmaq, onların qəlbinə yol tapmaq, şagirdlər, onların valideynləri, müəllim həmkərləri ilə səmimi, işgüzar qarşılıqlı münasibətlər yarada bilmək, şagirdin davranışındakı ən kiçik dəyişikliyi belə dərhal duymaq, kommunikativ bacarıqlara aiddir.

Şagirdlərin tədris və sinifdən xaric fəaliyyətini planlaşdırmaq, ona rəhbərliyi bacarmaq, şagird kollektivində işgüzar əhval-ruhiyyə yaratmaq, müxtəlif formal tədris və tərbiyə iş-lərini təşkil etmək, ailə, əmək kollektivləri və ictimaiyyətlə birgə fəaliyyəti və işgüzar əla-qələri təşkil etmək, bir sözlə fəaliyyətin düzgün təşkili təşkilatçılıq bacarıqlarına aiddir.

Yoldaşlarının təcrübəsini təhlil edib onları ümumiləşdirməyi, səmərəli metod və vasitələri öz təcrübəsində təhlil etməyi bacarmaq, elmi yenilikləri müntəzəm izləmək, metodik yaradıcılığa malik olmaq qnostik bacarıqlara aid edilir. Diaqnostik və kreativ bacarıqlar da qnostik bacarıqlara daxildir. Diaqnostik bacarıqlar sayəsində məlum ümumi qanunauyğunluqların vacib konkret əlamətlərini tez aşkar etmək və ayrı-ayrı əlamətlərə görə ümumi nəticə çıxarmaq, diaqnoz qoymaq mümkündür. Kreativ bacarıqlar isə yeni, əvvəllər məlum olmayan bir iş forması fikirləşib tapmağa, əvvəl gördüyü hər hansı bir predmet və hadisəni yeni şəkildə təsəvvür etməyə imkan verir. Bütün bu bacarıqlarla yanaşı hər bir fənn müəllimi məktəblilərin yaş və idrak formalarına müvafiq olaraq tədris materialının məzmununu metodik cəhətdən işləyib hazırlamaq bacarığına da malik olmalıdır.

Pedaqoji ustalığın sosial əhəmiyyəti, əsas əlamətləri

Pedaqoji fəaliyyət böyük ictimai, sosial əhəmiyyət daşıdığı kimi, onunla sıx bağlı olan pedaqoji ustalıq da bu işdə, vahid təlim-tərbiyə sisteminə xidmət etdiyi üçün böyük sosial əhəmiyyət daşıyır. Odur ki, ona yiyələnmək, ondan istifadə etmək işinə diqqətlə, dərin məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Pedaqoji ədəbiyyatda göstərildiyi kimi, şəxsiyyətin strukturunda pedaqoji ustalıq öz-özünü təşkil edən sistemdir. Bu sistemin yaranmasında müəllim daxili insansevərliyi, humanizmi, onun cəmiyyətə, müstəqil dövlətə bağlılığı mühüm rol oynayır. Müəllim öz ölkəsinin bugünkü və gələcək perspektivlərini dərk edərək öz pedaqoji fəaliyyətini qurur. Bunları nəzərə alaraq pedaqoji ustalığın 4 əsas elementdən ibarət olduğunu qeyd edirlər:

1. Müəllimin fəaliyyətinin humanist istiqamətliyi. Bunu Təhsil Qanunumuz da tələb edir. L. Tolstoy bu barədə demişdir: "İşinə və şagirdlərinə məhəbbəti birləşdirməyi bacaran şəxs əsl müəllimdir". Müəllimin humanist istiqamətliyi onun idealında, maraqlarında, dəyərlərində, fəal mövqeyindədir. Humanist istiqamətlik ən yüksək bir vəzifə kimi usta müəllimin gündəlik fəaliyyətində həmişə onun konkret vəzifələrini müəyyən edir. Uşaqları dərindən sevən müəllim həmişə hər şeyin düzünü onlara deməli, düzgün istiqamət verməli, çətin situasiyalardan çıxmaqda, düzgün yol seçməkdə onlara yaxından kömək etməli, hər vaxt Vətənin, millətin gələcəyini düşünməlidir.
2. Müəllimin professional bilikləri. Bu pedaqoji ustalığın fundamental əsasıdır. Müəllimin bilikləri bir tərəfdən elmə, tədris etdiyi fənnə, digər tərəfdən isə onu öyrənən şagirdlərə doğru yönəlmişdir. Bunun məzmununa müəllim tədris etdiyi fənni, onun metodikasını, psixologiya və pedaqogikasını bilməsi daxildir. Müəllimin ustalığı biliyin canlandırılmasında, onun sadəcə kitabdan verilməsində deyil, müəllimin dünyaya, həyata öz baxışları kimi təqdim edilməsindədir. Peşə biliyinin əsasında müəllimin pedaqoji, şüuru, onun pedaqoji fəaliyyətini təşkil edən prinsiplər, qaydalar formalaşır.
3. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri. Bu pedaqoji ustalığın mayasıdır və onun əsasında təkmilləşir, inkişaf edir. Müəllimin ən başlıca qabiliyyəti onun bütün digər obyektlərini birləşdirən əsas obyektə, formalaşan şəxsiyyətə qarşı olan həssaslığıdır.
4. Pedaqoji texnika. Bu pedaqoji fəaliyyətin quruluşunu ahəngdar edən bütün təsir vasitələrinin kompleksidir. Bu elementlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və bir-birinə təsir göstərir.

Qalan qabiliyyətlər isə bunlardır: didaktik, akademik, konstruktivlik, qnostik-idrakı.

Pedaqoji situasiya və pedaqoji vəzifə

Pedaqoji vəzifə pedaqoji ustalığın əsasıdır və onun həll edilməsi müəllimin professionalizm səviyyəsini əks etdirir. Pedaqoji vəzifə mövcud pedaqoji situasiyanı yeni mərhələyə keçirib dəyişdirmək, başqa şəkllə salmaq, pedaqoji fəaliyyətin fəaliyyətin məqsədinə yaxınlaşdırmaq zərurətini daim dərk etməkdir. Bütün pedaqoji fəaliyyət pedaqoji situasiyalar zəncirindən ibarətdir. Bir şagirdin dərsə gecikməsi, digərinin ev tapşırıqlarını etməməsi, dərsə hazırlıqsız gəlməsi, iki şagirdin dərs zamanı söhbət etmələri və s. bütün bunlar situasiyalardır. Müəllim bu situasiyaları dərk edir və özü üçün yerinə yetirəcəyi vəzifələri formalaşdırır:

- 1) Strateji xarakterli vəzifələr (Uşaqlarda məsuliyyətlik, təşkilatçılıq hislərini nə cür formalaşdırır).
- 2) Faktiki xarakterli vəzifələr (dərsdə şagirdlərin idraki fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, biliklərin hesaba alınması).
- 3) Situativ xarakterli vəzifələr (dərsə gecikən, dərsini oxumayan, dərsdə kənar işlə məşğul olmalı şagirdlərə nə cür reaksiya verməli və s.)

Müəllimin ustalığı mövcud situasiyanı pedaqoji vəzifəyə çevirməyi bacaran, yəni, mövcud şəraiti münasibətlərin dəyişməsinə, qarşıya qoyulmuş pedaqoji məqsədə yaxınlaşdırmaqdan ibarətdir. Əgər müəllim onu görməzsə, əhəmiyyət verməzsə, situasiya vəzifəyə çevrilməz. Məhz burada pedaqoji ustalığın səviyyəsi özünü göstərir. Bu isə müəllimin məqsədyönlülüüyündən, pedaqoji biliyindən, qabiliyyətlərindən, pedaqoji texnikaya necə yiyələnməsindən asılıdır. Pedaqoji vəzifənin həll edilməsi bir neçə mərhələdən keçir:

I mərhələ situasiyanın təhlili və problemin dərk edilməsidir. Bu zaman ümumi pedaqoji prosesin harada, hansı şəraitdə baş verdiyini, şagirdlərin xarakterini, onların qarşılıqlı münasibətlərini təyin etmək, onların hərəkətlərindən razı və ya narazı qaldığını onlara hiss etdirmək, bir daha belə hallara yol verməyəcəyini başa salmaq çox vacibdir. **II** mərhələ məlumatların təhlili mərhələsidir. Bunun nəticəsində edilmiş hərəkətlərin motivləri, fəaliyyətin məqsədi dərk edilir. Müəllim bu mərhələdə şagirdin tərbiyəlilik səviyyəsini, potensial imkanlarını və s. hökmən nəzərə almalıdır. **III** mərhələ fərziyyənin irəli sürülməsidir. Burada müəllimdən aktiv təxəyyül, təfəkkür tələb edilir, öz bilik və təcrübə ehtiyatından ən səmərəli yolları seçmək istənilir. Usta müəllim kollektivi də cəlb etməklə mövcud situasiyanı ətraflı təhlil edib, düzgün qərar çıxarır.

Pedaqoji ustalığın məzmunu və onu formalaşdırma yolları

Usta müəllimin yetişməsi yalnız təhsil sistemindən asılı olmayıb, həm də hər şeydən qabaq öyrənənlərin cəhdlərindən asılıdır. Ona görə də pedaqoji tədris müəssisələrində pedaqoji ustalığın öyrədilməsi sistemi hər bir tələbənin imkanlarının real səviyyəsi olaraq gələcək müəllimə professional inkişafın əsas mərhələlərini görməkdə və dərk etməkdə kömək edir. Pedaqoji institut və ya kollec tələbəni təlim prosesində yüksək professional səviyyə əldə etməyə istiqamətləndirməlidir. Bu məsələdə diqqət mərkəzində psixoloji-pedaqoji fənlərin öyrədilməsi durur. “Pedaqoji ustalığın əsasları”, “Psixologiya”, “Pedaqogika”, “Pedaqogika tarixi” kimi fənlərin öyrənilməsi tələbələrə yüksək hazırlığın formalaşması haqqında aydın təfəkkür verməlidir. “Pedaqoji ustalığın əsasları”nın öyrədilməsi və tələbələrdə gələcək sənət, onun incəlikləri, özünüdərk etmə haqqında təsəvvür yaradılır, pedaqoji texnikanın yollarına, ünsiyyətdə pedaqoji mövqeyə, təlim-tərbiyə prosesinin idarə olunması ustalığın əsaslarına yiyələnməkdə kömək edir. “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin öyrənilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslandığında daha müvəfəqiyyətlə aparılır:

1. Təlimə kompleks yanaşma prinsipi – Bu prinsipə görə bilik praktiki cəhətdən yaşanılmış təcrübə kimi mənimsənilir, nəticədə bilik bacarıqlara çevrilir.
2. Fəal kommunikasiyanın təşkili prinsipi – Bu prinsip tələbələri fəallaşdırmağa doğru yönəlmiş tapşırıqlar, rollu oyunlar, yarışlar, fəaliyyətin fraqmentlərinin müşahidə edilməsi və müzakirələri, tələbələrin dərslərin gedişatına cəlb edilmələri və s. məsələləri nəzərdə tutur.
3. Pedaqoji hərəkətlərin, parçalanması, bölünməsi prinsipi – Bu prinsip hər bir tələbənin psixofiziki və pedaqoji trening prosesində ardıcılıqla ayrı-ayrı fənlərə yiyələnmələrini nəzərdə tutur.
4. Aspekt yanaşma prinsipi - Bu prinsip pedaqoji ustalıq üzrə məşğələlərdə onların ixtisaslarını da nəzərə almağı tələb edir.
5. Bilik və bacarıqların baza məktəblərindəki pedaqoji təcrübədə keçirilən təcrübə məşğələlərlə əlaqələndirilməsi prinsipi – Yalnız bütün müəllimlər kollektivinin, tələbələrin qarşılıqlı təcrübəsini, keçirdikləri birgə tədbirlər nəticəsində gələcək müəllimin pedaqoji ustalığın zirvələrinə doğru əhəmiyyətli irəliləyişini əldə etmək mümkün olur. Çünki, təlim ikitərəfli bir prosesdir və o qarşılıqlı tərəfdən də tam fəallıq tələb edir.

Müəllimin özünütərbiyəsi peşə ustalığını formalaşdırmağın əsas yolu kimi

Özünütərbiyə insanın şüurlu olaraq öz şəxsiyyətində dəyişikliklər etməyə yönəlmiş fəaliyyətindən ibarətdir. Özünütərbiyənin həyata keçməsi üçün şəxsiyyətin müəyyən inkişaf səviyyəsinin, özünün hərəkətlərini başqalarının hərəkətləri ilə müqayisə zamanı təhlildən istifadə edə bilmək qabiliyyətinin, eləcə də daim özünü təkmilləşdirmək göstərişinin olması tələb edilir. İnsanın yaşadığı ictimai şərait, aldığı təlim-tərbiyə insanın özünütərbiyəsində mühüm rol oynayır. İctimai həyatı, onu əhatə edən mühitin tələbatlarını, öz qüvvə və imkanlarını aydın dərk etmək əsasında insanın öz həyatını daha münasib əsaslar üzrə qurmaq üçün arzu etdiyi keyfiyyətlərini özündə inkişaf etdirməsi və ya malik olduğu şəxsi keyfiyyətləri dəyişdirməkdən ötrü özünə şüurlu, planlı, məqsədüeyğun və müntəzəm surətdə təsir etməsi, rəftar və davranışını təkmilləşdirmək qayğısına qalması **özünütərbiyə** adlanır. Rus yazıçısı Tolstoy öz beynini tərbiyə etmək üçün hər gün məşğul olmuş, günah iş görəndə özünə tənqid məktubu yazardı. Müəllim özünütərbiyə ilə ciddi məşğul olmalı, öz geyiminə, hərəkətlərinə, səliqə-səhmanına, danışığına daim fikir verməli, şagirdlərə yaxşı nümunə verməyə çalışmalı, onu nüfuzdan sala biləcək hərəkətlərə heç vaxt yol verməməlidir. Özünütərbiyə bu qanunları əhatə edir:

- 1) Özünü dərk etmək (özünümü şahidə, özünü təhlil, özünü tənqid, özünü qiymət, özünü bəyənmə)
- 2) Özünü məcbur etmək (özünə qarşı tələbkərlilik, özünə əmr vermək, özünə hesabat, özünü yoxlamaq)
- 3) Özünü ələ almaq (müstəqillik, fəallıq, təmkinlik, özünə nəzarət)

Böyük rus pedaqoqu Uşinski müəllimin özünütərbiyəsi üçün qaydaları müəyyən etmişdir:

Tam sakitlik, özündə və hərəkətində səmimilik, düşünülmüş hərəkətlər, qətiyyətlilik, özün haqqında vacib olmadıqda danışmamaq, gördüyün, görəcəyin işlər haqda heç vaxt öyünməmək. Müəllim bu qaydaları müasir vəziyyət baxımından təhlil etməli və onlara yaradıcı yanaşmaqla əməl etməlidir. Müəllim unutmamalıdır ki, onun fəaliyyəti təkcə şagirdlərin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmaqla qurtarmır. O tərbiyə məsələləri ilə məşğul olan bir şəxs kimi həm də bütöv bir cəmiyyətin tərbiyəçisidir. Bu tərbiyə işində isə özünütərbiyə güclü təsiredici vasitə kimi mühüm rol oynayır.

Estetik hisslər pedaqoji ustalığın vacib elementi kimi

Pedaqoji ustalığın vacib elementlərindən biri də estetik hisslərdir. Cansız, sönük, sırf məlumat mahiyyəti daşıyan dərslər və ya tərbiyəvi tədbirlər bir o qədər də səmərəli olmur. Ona görə də müəllimin öz hisslərini ifadə etmək bacarığı, onu uşaqlar üçün daha duyumlu və daha cəlbəedici edə bilməsi pedaqoji işdə mühüm rol oynayır. Müəllim öz hissini keçdiyi mövzunun, apardığı əxlaqi söhbətin emosionallığını məhz nitqinin ahəngi, əllərinin, başının hərəkəti, sifətinin mimikası, ifadəli vəziyyəti, baxışları və s. ilə məktəbliləri özünün müəyyən baxışlara, hadisələrə, əxlaqi dəyərlərə, birgə həyəcan keçirməyə dəvət edir. Hər bir müəllim bilməlidir ki, şəxsiyyətin inandırılması hisslərdən kənar deyildir. Müsbət estetik hisslərə gözəllik, ülvilik, mənfi estetik hisslərə isə eybəcərlik, alçaqlıq aiddir. Əgər qavranılan aləm qavrayanın idealına uyğun gəlmirsə və mənfi həyəcanlar törədirsə, belə hisslər eybəcər, onların həddini aşması isə alçaqlıq adlanır. Hisslər insanı idarə edərsə, bu xəstəliklə bitir. Odur ki, hər bir insan hisslərin əsiri olmamalı, onları ağılla idarə etməyə, cilovlamağa çalışmalıdır. Yersiz əsəbləşmək, hər xırda məsələdən ötrü özündən çıxmaq, uşaqları təhqir etmək, şəxsiyyətini alçaltmaq müəllimə yaraşmaz. Bu, müəllimin insansevərliyi ilə heç uyğun gəlmir, onunla tərs mütənəsblik təşkil edir. Hər bir müəllim bütün bunları nəinki bilməli, həm də uşaqların estetik hisslərinin, xüsusilə də hisslərin inkişafı metodikasına da yiyələnməlidir. Pedaqoji işin müvəfəqiyyəti yalnız bunlara əsaslanır. Yalnız uşağın daxili aləminə təsirin pedaqoji qanunlarına yiyələnmiş müəllimlər onların estetik təhlilini və tərbiyəsini düzgün təşkil edə bilərlər. Hisslər insanın bütün duyğularını, münasibətlərini əhatə edir. Böyük rus pedaqoqu Uşinskinin sözləri ilə desək, şəxsiyyət tam şəkildə hisslərində təzahür edir. Müəllimin pedaqoji ustalığı tefəkkürün və hisslərin ahəngdarlığına əsaslanır.

Müəllimin ustalığı və şagirdlərin təcrübəsi

Uşağın cəmiyyət həyatına hazırlanmasına müxtəlif növ təcrübələrin emosional-hissi inkişafından, bu əsas üzərində gerçəkliyin dərk olunmasından, xarici mühitin təsirlərinə ilk adekvat cavab verdişlərindən başlayır. Beləliklə, müasir dövrdə uşaqların əsas həyat təcrübəsi estetik, əqli, praktiki inkişafın yeganə mənbəyi kimi çıxış edir. Nitqin və təfəkkürün formalaşması ilə getdikcə estetik, əqli, praktiki təcrübə növləri də inkişaf edir, mənimsənilir, söz və praktiki hərəkət yolu ilə təkmilləşir. Bu zaman qavranılan yeninin şəxsi təcrübə ilə qarşılaşdırılması prosesi baş verir. Belə proses məqsədəyönəlmiş pedaqoji proses tələb edir: müstəqilliyə, iradi cəhdlərin təzahürünə və bu zaman gözəllik, ülvilik kimi maksimal hissi həyəcanların alınmasına səbəb olur.

Uşaqlara demokratik rəhbərliyin əsasını “paralel pedaqoji təsir” təşkil edir ki, bu da onlarda şəxsiyyətin ictimai istiqamətlərini tərbiyə edir. Bu metodika uşaq kollektivinin xüsusiyyətlərini, onun əxlaqi-estetik gücünü nəzərə alır və uşağı cəmiyyətin bir üzvü, öz kollektivinin müstəqil sahibi kimi formalaşdırır. Uşaqların həyata, əmək kollektivi ilə işgüzar əməkdaşlığa cəlb olunması, onların fəaliyyətinin ictimai əhəmiyyətinin başa düşülməsi uşaqların müstəqilliyə, yaradıcılıq fəallığına təbii cəhdlərini təmin edir. Bunların əsasında rəngarəng pedaqoji situasiya yaratmaq, əmək və ictimai əməllərinin mənimsənilməsini, təlimin məhsuldar əməklə əlaqələndirilməsini, uşaqların elmi-texniki yaradıcılıqda iştirakını təmin etmək mümkündür. Pedaqoji vasitələr sistemində uşaqların milli mədəniyyəti mənimsəmələri də olduqca mühüm rol oynayır. Xor ifası, musiqi savadı, xalq ritmləri, rəssamlıq – uşaqların estetik fəaliyyətini təmin edən əsas fəaliyyət növləridir. Bu işdə müəllim fəaliyyətinin müvafəqiyyəti müəllimlə şagirdin estetik həyəcanlarının yaxınlığı ilə təmin olunur. Bəzi hallarda müəllimlə şagirdin estetik inkişafı arasında ciddi ziddiyyətlər olur. Müəllim buna görə də öz şəxsi ustalığını itiləməli, pedaqoji yaradıcılığın həqiqətini tapmağı bacarmalıdır ki, bunlar da müəllimlə şagirdin təcrübəsi qovşağındadır.

Pedaqoji texnika,onun mahiyyəti,komponentləri.

Pedaqoji texnika müəllimin təlim-tərbiyə,təhsil və inkişaf problemlərinin həlli zamanı əldə edib nümayiş etdirdiyi ümumi pedaqoji bacarıqlar kompleksidir.Pedaqoji texnika müəllimin nitq və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrində təzahür edib,fəaliyyət göstərir,onun nitqi,danışıqı,təfəkkürü,mimikası,pantomimikası,jesti,əl-qol hərəkətləri,sifət əzələləri,duruşu,mənəvi emosiya və s. ilə tamamlanır,inkişaf etdirilərkən daha da zənginləşdirilir.Texnikaya yiyələnmək – müəllimin qarşısında duran ən vacib pedaqoji məsələlərin həlli üçün incə bir alətə sahib olmaq deməkdir."Pedaqoji texnika"anlayışına 2 qrup komponentlər daxildir:

I qrup komponentlər müəllimin özünü idarə etməsi ilə bağlıdır.Müəllimin öz vücudunu idarə etməsi (mimika,pantomika),hisslərini,əhval-ruhiyyəsini idarə edə bilmək(artıq psixi gərginliyi götürmək,yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsi yaratmaq),sosial-psixoloji qabiliyyətlər(diqqət,müşahidə,mühakimə,təxəyyül),nitq texnikası(nəfəsalma,diksiya,nitq tempi,səsin düzgün qoyuluşu və s)

II qrup komponentlər şəxsiyyətə və kollektivə təsir göstərmək bacarıqları ilə bağlıdır və təlim-tərbiyə fəaliyyətinin texnoloji tərəfini açır.Yeni müəllimin təşkilatçılıq,konstruktiv,kommunikativ və s.bacarıqları,texnoloji fəndlər(məsələn:tələb vermək,ünsiyyəti idarəetmə,kollektiv yaradıcılıq işlərinin təşkili fəndləri və s.)nəzərdə tutulur.Beləliklə,pedaqoji texnika müəllimin elə kompleks bacarıqlar sistemidir ki,ondan – pedaqoqdan daim yaradıcı işləməyi,şagirdlərlə işləyərkən mövzud şəraitə,vəziyyətə uyğun daha faydalı – effektiv təsir vasitələrini tapmağı tələb edir.Pedaqoji texnikaya yiyələnmək,onu bacarmaq məsələsinə kompleks yanaşmaq lazımdır.Pedaqoji texnika müəllimə öz münasib ən yaxşı peşə bacarıqlarını nümayiş etdirməyə,düzgün,lazımı söz,intonasiya,jest,baxış tapmağa,özünü təmkinli aparmağa,ağır pedaqoji situasiyada aydın mühakimə yürüdüüb düşünməyə,düzgün yol seçməyə kömək edir.

.Pedaqoji fəaliyyətdə texnikanın əhəmiyyəti. Gənc müəllimin pedaqoji texnikasının tipik nöqsanları

Pedaqoji texnikaya yiyələnmək, onu bacarmaq məsələsinə kompleks yanaşmaq lazımdır. Pedaqoji texnika bilavasitə müəllimin şagirdlə qarşılıqlı fəaliyyətidir. Məhz bu zaman pedaqoji texnikanın situasiilliyi, pantomimliyi, yaranmış vəziyyətə görə düzgün hərəkət etmək məharəti meydana çıxır. Belə ki, nitq, jest, mimika, vurğu, müxtəlif hərəkətlərlə müşayiət olunmaqla, fasiləsiz, öz-özünə nəzarət müəllimə daha təsirli və faydalı vasitələri seçməyə, tətbiq etməyə imkan verir. Fərdi pedaqoji texnika pedaqoqun yaşından, cinsindən, temperamentindən, anatomik-fizioloji xüsusiyyətlərindən, genetik potensial imkanlarından asılıdır. Pedaqoji texnikaya yiyələnməyin mühüm əlamətlərindən biri də bu bacarıqlar vasitəsilə pedaqoji ünsiyyət zamanı əxlaqi, estetik mövqeyin şagirdlərə daha tam şəkildə açılmasıdır. Pedaqoji ustalığın səviyyəsi, onun pedaqoji peşə potensialını göstərir. Əgər müəllimin nitqi kasıbdırsa, monotondursa, emosiyalarını cilovlaya bilməyib, onlara həddən artıq sərbəstlik verirsə, nə qədər gözəl, lazımı tədbir keçirsə də, onun heç bir tərbiyəvi təsiri olamayacaqdır.

Yeni fəaliyyətə başlamış müəllimin pedaqoji texnikasında bu çatışmamazlıqlar özünü göstərir:

Şagird və valideynlərlə səmimi, mehriban danışmamağı, daxili həyəcanını və hirsini boğmağı bacarmamaq, özünün acizliyini, imkansızlığını gizlədə bilməmək, danışığını – tənzimləməyi bacarmamaq, nitqindəki sönüklük, dolaşıqlıq, monotonluq. Özünü gah çox ciddi, gah da çox mülayim aparması, hərəkətlərinə nəzarət edə bilməməsi, sınıfdə gah tez-tez gəzməsi, gah da donmuş halda hərəkətsiz qalması. Bütün bu nöqsanlar uşaqlara effektiv təsir göstərməyə imkan vermir. Müəllim hazırlığı ilə məşğul olan idarə və müəssisələrin ümdə məqsədi bu nöqsanları ləğvinə doğru yönəldilməlidir.

Müəllimin xarici görünüşü pedaqoji etikanın tələbi kimi

Müəllimin xarici görünüşü estetik baxımdan xoşagəlimli, ifadəli olmalıdır. Öz xarici görkəminə laqeyd, səliqəsiz yanaşmaq və ya ona həddindən artıq diqqət göstərmək olmaz. Müəllimin saç düzümü, forması, kostyumu, paltarının bər-bəzəyi həmişə pedaqoji məqsəd və vəzifənin səmərəli icrasına – tərbiyə olunanın bir şəxsiyyət kimi ahəngdar inkişafını təmin etmək, formalaşdırmaq işinə xidmət etməlidir. Müəllimin geyimi təmiz, səliqəli, sadə, dövrün, pedaqoji peşənin tələblərinə münasib olmalıdır. Nə həddən artıq bər-bəzəyə, çox qiymətli, ultramodaya, bahalı geyimlərə, nə də arxaik, dəbdən düşmüş libasa üstünlük vermək olmaz. Bər-bəzəyə, kosmetikaya həddü olan müəllim bunları işlədərkən müəyyən həddi gözləməli, konkret şəraiti başa düşməlidir. Xüsusilə, qadın müəllimlər öz geyimlərinə, bəzək-düzəyə, kosmetikaya son dərəcə düşülmüş, pedaqoji etikanın tələbləri baxımından yanaşmalıdırlar. Geniş mənada tərbiyə problemi taleynümlü məsələdir və burada “xırda işlər”də ona ciddi təsir göstərir. Şit, bayağı moda düşkünü olub, açıq-saçıq, qısa, nazik geyim, həddən artıq rəng və boyalardan istifadə, bahalı zinyət əşyaları gəzdirmək azarına tutulmuş müəllimin öz işində tam uğur qazanması çox çətinidir. Çünki, şagirdlərin diqqəti əsasən onun xarici görkəminə yönəlmiş olacaq, dedikləri isə heç kimə çatmayacaq. Estetik cəhətdən qəlb oxşayan, sadə, səliqəli, təmiz geyinmiş, boya, rəng və zinət əşyalarına meyli olmayıb, üzündə mehribanlıq, munislik, mətinlik ifadə olunan, hərəkətlərinə, yerisinə, mimika və jestlərinə öz istək və iradəsinin hökmü ilə əməl edən müəllimin həm tərbiyə, təhsil, təlim, inkişaf işləri uğurlu nəticələrlə yekunlaşır, həm də özünün şəxsi nümunəsi ilə şagirdlərdə müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına xidmət edir. Hər cür süni yeriş, hərəkət, jest, süstlük, təlaş, tələm-tələsiklik ümumi tərbiyə işində mənfi nəticələrə aparıb çıxarır. Müəllimin sinfə necə daxil olması, uşaqlarla necə salamlanması, hal-əhval tutması, baxışı, geyimi və s. çox xırda görünən məsələlər şagirdlərin tərbiyəsinə təsir edən güclü amillərdir. Ona görə də müəllimin hər bir hərəkəti, duruşu, danışığı, təbəssümü, əsəbi-hirsli anları uşaqların itihəssas nəzərlərindən yayınmır. Məhz təmkinli, səmimi, qayğıkeş, inamlı münasibəti ilə də müəllim gənc ruhun zənginləşməsinə, onun sözün əsl mənasında bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına kömək edir.

Müəllimin öz emosional vəziyyətini idarəetmə ustalığı

Təlim-tərbiyə işinin səmərəli alınmasında müəllimin öz hiss və həyəcanlarını, emosional vəziyyətini idarəetmə ustalığı mühüm rol oynayır. Aqil pedaqoqların dediyi kimi hər bir dərs, keçirilən hər bir tərbiyəvi tədbir müəllimin yaradıcılıq əsəridir. Onlar da heç vaxt eyni olmur, bir-birinə bənzəmir. Bunun əsas səbəblərindən biri də, fikrimizcə, müəllimin öz emosional vəziyyətini necə idarə etməsi ilə bağlıdır. Ona görə də müəllim hər dərsdən qabaq öz psixi və fiziki vəziyyətini idarə edib, onu yaradıcılıq əhvalında kökləməyi bacarmalıdır. Əgər o, buna nail olursa, deməli, onun məqsədinə çatacağına şübhə yeri qalmır. Fəaliyyətə yeni başlayan gənc müəllimin siniflə ünsiyyətinin kütləvi xarakteri onda “əzələ sıxılmaları”, inamsızlıq hissi, qorxu, təlaş, donuqluq yaradır. Müəllimlərin, uşaqların, valideynlərin ona yönəlmiş nəzərləri, hamının diqqət mərkəzində olması onun fikirlərinin dəqiqliyində, səs aparatının vəziyyətində aydın əks olunur: ayaqları keyləşir, əlləri quruyur-süstləşir, özünü narahat hiss edir, gülməli və bacarıqsız görünür. Bütün bunlar qarşıdakı dərsə psixiofiziki hazırlaşmanı, ünsiyyət zamanı öz emosional vəziyyətini düzgün idarə edə bilməyi və bacarmağı tələb edir. Mövcud pedaqoji ədəbiyyatda öz-özünü tənzimləmənin ən vacib vasitələrinə bunlar aiddir: xeyirxahlıq və nikbinlik tərbiyəsi, öz davranışına nəzarət (əzələ gərginliyinin, hərəkət, nitq, tənəffüs tempinin tənzimlənməsi), fəaliyyətdə fasiləliyi, araverməni təmin etmək (əmək terapiyası, musiqi terapiyası, biblioterapiya, yumor məzhəkə, imitasiya-təqlid oyunu, özünü-təqlid). Digər qrup üsulları, qaydalar orqanizmin fəaliyyətinə nəzarət etməyə əsaslanır. Emosional həyəcanların dərinliyini onların xarici təzahürünə təsir etməklə dəyişdirmək olar. Belə ki, hislərin sematik və vegetativ təzahürlərinə elementar nəzarət onların özünü-korreksiyasına doğru aparır, düzəlişlər verir. Bunu mimik tonus, sifətin əzələləri, nitqin tempi, nəfəs alma, gülüş, təbəssüm və s. ilə nəzarətə almaq olar. Növbəti dərsə hazırlaşan, şagirdlər qarşısında qorxu, inamsızlıq keçiriləcək gənc müəllimlə relaksiya (sakitləşmə) seansları, autogen məşqlər (psixi tənzimləmə) aparmaq, onda özünə qarşı inam yaratmaq lazım gəlir. Ona təqlid etmək lazımdır ki, şagirdlər qarşısında dərs demək o qədər də çətin iş deyil, uşaqlar sizi dinləyirlər, sevir, tələblərinizi yerinə yetirirlər və siz dərsi apara bilərsiniz, buna hər cür imkanınız da var. Əsas məsələ deyəcəyiniz mövzuya daha yaxşı hazırlaşmaqdan, istifadə edəcəyiniz əyani, texniki vasitələrin olmasından, mövzunu aydın şərh etməyinizdən, düzgün təqdimatdan asılıdır. Dərsə hazırlıqda əsas məsələ özünü-tənzimləmədir. Bu zaman onun dərsin məqsədinə, məzmununa uyğun olan üsul və vasitələri seçməsi asanlaşır, vəzifə uğurla nəticələnir.

Müəllimin pantomimikası və mimikası

Pedaqoji texnikanın mühüm komponentlərindən biri də pantomimikadır, yəni bədən, əl, ayaq hərəkətlərindən məqsədyönlü, düzgün istifadə etməkdir. Müəllimin, tərbiyəçinin gözəl, yaraşığıl qaməti şəxsiyyətin ləyaqətini, üstünlüklərini ifadə edir. Düzgün yerləş, yığıcamlıq müəllimin öz gücünə, biliklərinə inamlığı haqqında məlumat verir. Eləcə də belin bükülməsi, başın aşağı əyilməsi, əllərin cansızlığı adamın daxili zəifliyini, özünə qarşı inamsızlığını göstərir. Müəllim dərstdə uşaqlar qarşısında düzgün dayanmaq mənasına, davranışına yiyələnəlməlidir. Onun ayaqları bir-birindən 12-15sm aralı, biri müəyyən qədər qabaqda dayanmalıdır. Müəllimin bütün hərəkətləri özünün zərifliyi, sadəliyi ilə şagirdlərin diqqətini cəlb etməlidir. Poza, özünüaparma estetikası pis vərdişləri qəbul etmir. Yerində irəli-geri yırğalanmaq ayağını çarpazlamaq, stulun arxasına söykənmək, əlində nəşə oynatmaq, burnunu qurdalamaq, əsnəmək, gərnəşmək, qulağını dartmaq, başını qaşmaq və s. pis vərdişlərə yol vermək olmaz. Müəllimin jestləri təbii və təmkinli olmalıdır. Əsasən, jestlər təsviri və psixoloji növlərdə olur. Təsviri jestlər fikirlərin gedişatını təsvir edir. Onlar az lazım olur, lakin həyatda onlara çox rast gəlinir. Psixoloji testlər isə hisləri ifadə edir və daha çox vacibdir. Bilmək maraqlıdır ki, jestlər həmişə nitqi qabaqlayır, dinləyəni səfərbər edir. Müəllimin hərəkətlərinə özünənəzarəti, özünə kənardan, ilk növbədə şagirdlərin gözü ilə baxmaq bacarığını formalaşdırmaq çox vacibdir.

Şagirdlərdə ünsiyyətin daha fəal olması üçün müəllim açıq poza seçməli, üzünü sinfə tərəf tutmalı, uşaqlarla özü arasında məsafəni azaltmalıdır ki, bu da qarşılıqlı inam effekti yaradır. Sınıfda irəli, geri hərəkətlər etmək, gəzişmək məsləhət görülür. İrəli atılan addım verilən məlumatın əhəmiyyətini gücləndirir, uşaqların diqqətini toplamalarına kömək edir. Geriyə addım atmaqla danışan şəxs bir növ dinləyicilərə dincəlmək imkanı verir.

Mimika – öz fikrini, hislərini, əhvalını, ümumi vəziyyətini üz əzələləri ilə ifadə etmək sənətidir. Çox hallarda sifətin və baxışların ifadəliliyi şagirdlərə sözdən daha güclü təsir göstərir. Mimika və jestlər informasiyanın emosional əhəmiyyətini gücləndirməklə onun daha yaxşı mənimsənilməsinə imkan verir. Mimika və jestdə təlim-tərbiyə məqsədinin icrasına xidmət edənləri nümayiş etdirmək lazımdır. Sifətin ifadəsi nitqin, münasibətin xarakterinə uyğun olmalıdır. Mimikanın qabarıq ifadəsi qaş və gözlərdə özünü göstərir. Qaşların dartılması - təəccübü, çatılması – dalğınlığı, hərəkətsizliliyi – sakitliyi, hərəkətdə olmaları – sevinc, fərəh ifadə edir.

Müəllimin nitq texnikası

Şagirdlərin müəllimin nitqini qavraması və anlaması müəkkəb təlim prosesi ilə sıx bağlıdır. Alimlərin hesablamalarına görə buna bütün təlim vaxtının $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ hissəsi sərf edilir. Elə buna görə də şagirdlərin təlim materialını düzgün mənimsəməsi müəllimin nitqinin kamilliyindən çox asılıdır. Uşaqlar müəllimin nitq qabiliyyətinə qarşı çox həssasdırlar. Düzgün tələffüz edilməyən bir söz, kəlmə dərhal onların gülüşünə səbəb olur, monoton, yaxud tələsik danışmaq isə diqqəti yayındırır, süstlük, cansıxıcılıq yaradır. Səmimi mehriban danışmaq zamanı yersiz, ucadan, həyəcanlı söhbət müəllimə qarşı inamsızlıq gətirir. Odur ki, hər bir müəllim bir nətiq kimi öz üzərində çalışmalıdır. Çünki nitq gözəlliyi insana xas olan digər gözəlliklər içərisində başlıca yer tutur. Yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaq insanın şan-şöhrətini, ləyaqətini, izzət və hörmətini artıran amillərdəndir.

Səs – hər bir adamda var və onun güclü, mütəhərrik, sədalı olması sürəti bizim özümüzədən asılıdır.

Müəllim səsinin əsas xüsusiyyətləri bunlardır: 1) Səsin gücü. Bu, nitq aparatı orqanlarının işinin fəallığından asılıdır. Buraxılan hava səs yarığına nə qədər təsir edərsə, səsin də gücü bir o qədər çox olacaqdır. 2) Səsin uçuşlu olması, onun müəyyən məsafəni qət edə bilməsidir. 3) Səsin çevikliyi və mütəhərrikliyi. Bu, məzmunu və dinləyicilərə uyğun olaraq səsinə asan dəyişə bilmə bacarığıdır. 4) Səsin diapazonu, yəni həcmi. Bunun sərhədləri ən yüksək və ən aşağı tonla təyin edilir. 5) Səsin tembrliyi. Bu, səsin rəngarəngliyi, parlaqlığı, yumşaqlığı, istiliyi və fərdliliyidir. Tembr fransız sözü olub, zıncırov deməkdir. Tembr tələffüzdə əlavə səslərin köməkliyi ilə yaranır. Əlavə səslər əsas səsləri qüvvətləndirir, ona xüsusi rəng verir. Səsin başlanğıc tembrliyi renozatorların köməkliyi ilə dəyişdirilə bilər. Tembr danışanın əhvali-ruhiyyəsindən, onun insan, əşya və hadisələrə münasibətindən asılı olaraq dəyişir. Danışan fərdin fiziki göstəriciləri və səciyyəvi psixoloji xüsusiyyətləri də (onun xəstəliyi, sağlamlığı, bədbəxtliyi, xoşbəxtliyi və s.) onun səs tembrində “oxunur”. Tembr vasitəsilə biz müxtəlif musiqi alətlərinin səslərini birbirindən fərqləndiririk, hər hansı bir tanışın üzünü belə görmədən (məsələn, telefon vasitəsilə) səsinə tanıtıya bilirik.

Səsin bütün keyfiyyətləri xüsusi çalışmalarda əldə edilir. Səsin tərbiyə edilməsi fərdi və zəhmətli bir prosesdir.

O ciddi fərdi metodika və təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən xüsusi nəzarətin aparılmasını tələb edir. Sənin şüurlu surətdə məşq etdirilməsi onun tembrinin dəyişdirilməsinə təsir göstərə bilər, xoşagəlməz halları aradan qaldıra bilər, səsin ümumi tonunu aşağı sala bilər. Təcrübələr əsasında sübut edilmişdir ki, uşaqlar yuxarı səslə aşağı səsi nisbətən daha yaxşı qəbul edir, onu xoşlayırlar. Bütün bunları nəzərə alaraq hər bir müəllim öz səsinə qarşı daha tələbkar olmalı, onun tərbiyəsi ilə məşğul olmağa çalışmalıdır.

Müəllimin diksiyası

Diksiya – sözlərin, hecaların və səslərin aydın tələffüz edilməsidir. O bütün nitq aparatının – dil, dodaqlar, dilçək, damaq, çənə, dişlər, qırtlaq, utlaq və səs tellərinin mütəşəkkil, məhsuldar fəaliyyətindən asılıdır. Diksiyanın pozulması bütün hallarda nitqi anlamağı çətinləşdirir. Bu cür danışıqda və oxuduqda çox zaman sözlərin əvvəli, axırı aydın deyilmir, səslər qarışdırılır, sözlər bitişik halda tələffüz olunur (məsələn, gəl gedək – gə gedək, ona görə - oa görə, şahmatçı – şamatçı). Diksiyanın pozulması sözlərin, ifadələrin başa düşülməsini, fikrin anlaşılmasını bir qədər çətinləşdirir. Belə nitqi dinləyən adam gərginlik keçirir, tez yorulur, söhbətin davamı ilə az maraqlanır, diqqətini başqa istiqamətə yönəldir.

Hər hansı bir savadlı və mədəni adamda olduğu kimi, müəllimdə də ədəbi tələffüz normaları əsasında oxumaq və danışmaq birdən-birə yaranmır. Bunun üçün ciddi səy, möhkəm iradə, nitq üzərində müntəzəm işləmək, orfoepiya qaydaları ilə tanışlıq və ona əməl etmək, aktyorların, diktorların nitqinə qulaq asmaq, tələffüz, intonasiya ilə bağlı dilçilik ədəbiyyatını, natiqlik sənəti üzrə yazılmış məqalələri, kitabları oxumaq lazımdır. Müəllim həm də öz nitqi üzərində müşahidə aparmalı, səsini dinləməli, qüsurlarını düzəltməyi bacarmalıdır. Müəllimin nitqinin sürəti onun fərdi keyfiyyətlərindən, nitqinin məzmunundan, ünsiyyət şəraitindən asılıdır.

Müəllim ibtidai siniflərdə dəqiqədə 15-20 söz, 5-6-cı siniflərdə 50-60 söz, 10-11-ci siniflərdə isə 80-90 söz deməlidir. Söz və mətn nə qədər vacib olarsa, müəllimin nitqi də bir o qədər yavaş tempdə olmalıdır. Materialın çətin hissəsini müəllim həmişə yavaş tempdə şərh edir, qalanlarını isə bir qədər tez verir. Şagird həyəcanlanarsa, müəllim bir o qədər də yavaş və asta danışmalıdır. Çünki, nitqdə yüksək ton və sürətli danışıq tərzini uşaqları həmişə narazı salır, əsəbləşmələrinə səbəb olur. Nitqin ifadəliliyinə nail olmaq üçün müəllim psixoloji və məntiqi pauzalardan, vurğudan, intonasiyadan düzgün istifadə etməyi də bacarmalıdır. Məntiqi pauzasız nitq savadsız, psixoloji pauzasız isə o ölüdür. Pauzalar, temp və nitqin melodikliyi birlikdə intonasiyanı təşkil edir. Monoton nitq cansızlıq yaradır, diqqəti, marağı zəiflədir, akademik İ.P.Pavlovun sözləri ilə desək, “diri-gözlü yuxu” gətirir.

Müəllimin nitqi aydın, canlı, sədalı, yığcam, təmiz, düzgün və dəqiq, mənalı olmalı, diqqəti cəlb etməli, şagirdləri yatırtmamalı, onları fikirləşməyə və hərəkət etməyə, fəaliyyətə çağırmalıdır. bütün bunlar əlbəttə ki, çox gözəldir və müəllimin nitqində vacib olan keyfiyyətlərdir. Lakin bütün bunlarla yanaşı, əgər müəllimin fəaliyyəti insanpərvərlik, vətəndaşlıq hisləri ilə, milli ideologiya ilə aşılanmayıbsa, onlardan güc almayıbsa, həmin müəllim pedaqoji texnikadan nə qədər məhərtlə istifadə etsə belə, onun davranışı, nitqi təlim-tərbiyə işində heç də yüksək səmərə verə bilməz. Ona görə də müəllimə onun bütün davranışında ifadə olunan pedaqoji texnikanın dəqiqliyi çox vacib olaraq lazımdır və bunu heç vaxt unutmaq, heç nə ilə əvəz etmək olmaz.

Nitqin ən çox yayılmış defektləri, peşə xəstəlikləri, onların aradan qaldırılması yolları

Müəllimlər, aktyorlar, müğənnilər, natiqlər, mühazirəçilər, diktorlar, nitq aparatından daha çox istifadə edən peşə sahibləridirlər. Bu peşə sahiblərində laringit, faringit, bronxit kimi peşə xəstəlikləri tez-tez olur ki, bunlar da tənəffüs orqanları, səs telləri ilə bağlı xəstəliklərdir. Ona görə də bu sənət sahibləri, xüsusilə də müəllimlər nitq aparatının gigiyenasına ciddi fikir verməlidirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, nitq aparatı ilə bağlı peşə sahiblərində səs aparatının xəstələnməsi halları çox yüksəkdir. Müəllimlərdə səs aparatının xəstələnməsi 40,2% təşkil edir. Səsin pozulmasının səbəbləri müxtəlifdir. Bunlardan dördünü əsas gətirirlər:

- 1) Səsin gündəlik yüklənməsi
- 2) Səs aparatından istifadə etməyi bacarmamaq
- 3) Gigiyena qaydalarına düzgün əməl etməmək
- 4) Səs aparatının anadangəlmə zəifliyi.

Səs aparatının gündəlik yüklənməsi, iş vaxtının 50%-ni daha çox dərslərdə bərkdən danışmağı ilə keçirən müəllimlərdə səsin gərginləşməsi, pozulması hallarına daha çox rast gəlinir.

Əgər nəfəsvermə azalıbsa, müəllim tez-tez nəfəs alır, nəm olmayan və təmizlənmiş havanı ağızı ilə daha çox udur ki, bu da udlağın və qırtlağın selikli qişasını qurudur və qıcıqlandırır. Bu da xroniki xətalara, iltihablara gətirib çıxarır. Bu cür peşə xəstəliklərinin qarşısını almaq üçün müəllimlər səsin gigiyenası ilə ciddi məşğul olmalı, məktəbdəki müəyyən iş şəraitinə riayət etməlidirlər. Müəllim iş günü başa çatdıqdan sonra 2-3 saat müddətində uzun söhbətlərdən çəkinməli, vacib gələrsə, sakit və qısa kəlmələrlə danışmalıdır. 3-4 saatlıq dərstdən sonra müəllimlərdə səs aparatının yorulması baş verir ki, bu da səs aparatına 1-2 saat dinclik verməyi tələb edir (bu daha çox 10 il stajı olan müəllimlərə aiddir). Böyük iş stajı olan müəllim isə daha tez yorulur və daha çox dincəlməyi tələb edir. (2-3 saat).

Yuxarı tənəffüs yollarının, sinir sisteminin, qidalanma rejiminin sağlam vəziyyətinə diqqət yetirmək də lazımdır. Səs aparatı kəskin, qıcıqlandırıcı qidalara qarşı da çox həssasdır. Həddindən artıq soyuq və qaynar, kəskin yeməklər, spirtli içkilər, siqaret çəkmək ağız boşluğunun, udlağın selikli qişasını qıcıqlandırır və qızardır. Boğazda quruluğu aradan qaldırmaq üçün mütəxəssislər ağız soda və ya yod məhlulu ilə yaxalamağı məsləhət görürlər. Nitq nə qədər ifadəli olarsa, bir o qədər də sağlam olur. Çünki, monoton nitq səs aparatının əzələlərini yorur. Səbəbi isə bu cür nitq zamanı yalnız bir qrup əzələnin fəaliyyətdə olmasıdır.

Tabaşir tozunu udmaq da səs aparatı üçün ziyandır. Ona görə də silgi həmişə nəm olmalıdır ki, lövhəni sildikdə toz qalxmasın.

Səs aparatı ilə işləyən şəxslər, xüsusilə də müəllimlər üçün işdən sonra soyuq havada yerimək olmaz. Çünki, bu vaxt nəfəsalma tezləşir, dərinləşir və soyuq hava nəfəs yoluna daha tez və çox daxil olur, onu xəstələndirir. Əsl işgüzar, istedadlı və usta müəllim bütün bunları nəzərə almalı, bu sahədə ağıllı məsləhətlərdən, qabaqcıl iş təcrübələrindən sözün əsl mənasında düzgün faydalanmağı, öz işini düzgün qurmağı bacarmalıdır. Unutmaq olmaz ki, müəllimin nitqi onun pedaqoji ustalığının vacib elementlərindən biridir. Ona görə də hər bir müəllim öz nitqinə, diksiyasına, nitq aparatını qorumağa dərin məsuliyyətlə yanaşmalıdır ki, öz işi ilə gələcəyin müəllimlərinə də parlaq nümunə göstərə bilsin.